

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

В статті розглянуто сучасний стан та проблеми розвитку сільських територій в Україні, а також виявлено основні чинники впливу на формування та використання виробничого і соціального потенціалу українського села в умовах ринкових трансформацій. Проаналізовано демографічні, економічні та інституційні аспекти функціонування сільських територій України. Узагальнено досвід щодо стимулювання розвитку сільських територій, а також окреслено основні напрями державної політики для вирішення існуючих проблем. Сформульовано пропозиції для органів державної влади і місцевого самоврядування.

Ключові слова: сільські території, сільський розвиток, потенціал агропромислового комплексу, стратегії сільського розвитку, диверсифікація сільської економіки.

ВСТУП

Для того, щоб якісно змінити, реформувати суспільно-економічні відносини на селі, необхідно розглядати його як соціально-територіальну підсистему суспільства, яка концентрує потужний соціоекономічний потенціал. Тому розробка науково обґрунтованих стратегій сільського розвитку на основі раціонального використання всіх складових потенціалу села, диверсифікації сільської економіки, є нагальною суспільною потребою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукові і практичні аспекти сільського розвитку і результати ринкових перетворень в аграрному секторі розглядалися у публікаціях О.Бородіної, Ю.Е.Губені, Т.Зінчук, Е.М. Лібанової, Ю.О. Луленка, В.Я. Месель-Веселяка, О.Павлова, І.В.Прокопи, К.В.Прокопишак, П.Т.Саблук, Г.В.Черевка, Л.О.Шепотько, О.Шубравської, та інших науковців [1-8].

Однак, в аналізі діяльності аграрного сектора соціокультурні проблеми не завжди досліджуються у взаємозв'язку з економічною діяльністю, що не дозволяє належним чином дослідити його соціальний та економічний потенціал.

Метою статті є аналіз сучасного стану та проблем розвитку сільських територій України, а також визначення основних стратегічних напрямів розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій, удосконалення земельних відносин. Проаналізовано демографічні, економічні та інституційні аспекти функціонування сільських територій України, а також окреслено основні напрями державної політики щодо вирішення існуючих проблем.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сільські території становлять основу сільського господарства України. В сільській місцевості зосереджено близько 41,6 млн га сільськогосподарських угідь, з яких майже 20,6 млн

га складають землі сільськогосподарських підприємств, а 15,9 млн га – землі громадян. Розвиток сільських територій тісно пов'язаний з особливостями сільського господарства, яке є базовою галуззю для сільської місцевості. На сьогодні цей розвиток формується під впливом процесів земельної та аграрної реформи, формування ринкових відносин в економіці, хронічної нестачі бюджетних ресурсів, недостатньої доходності сільськогосподарського виробництва та низького рівня доходів сільського населення, наслідків кризови явищ 90-х років минулого сторіччя та світової фінансової 2008-2010 рр, традиційних особливостей ведення господарства та проживання в сільській місцевості [8;с.132].

Серед таких проблем, насамперед, є продовження погіршення кількісних і якісних параметрів демографічних процесів внаслідок складних соціальних та екологічних умов проживання на селі, низького рівня доходів сільського населення. Низька народжуваність та високий рівень смертності досягли критичної межі [2;с.11]. У 2010 р. кількість померлих, у сільській місцевості перевищувала кількість народжених на 96,0 тис. чол. Частка молоді віком до 35 років у загальній кількості мешканців села має чітку тенденцію до зниження. За 2000–2010 рр. вона скоротилася на 1,2 відсоткового пункту. Середня тривалість життя селян залишається стабільно низькою. В 2010 р. вона становила: чоловіків – 64, жінок – 75 років [7;с.26]. Внаслідок подальшого ускладнення демографічної кризи, яка супроводжується зменшенням людності сіл, близько третини їх сьогодні перебуває за межею самовідтворення. Лише за 2000–2010 рр. сільська поселенська мережа втратила 194 населених пунктів. Скорочується трудовий потенціал сільського населення, знижується зайнятість, зростають безробіття та міграційні процеси. Відбувається руйнація сільської поселенської мережі, погіршується структурне її співвідношення, втрачається функціональна приналежність малих населених пунктів. Зменшення трудового потенціалу відбувається внаслідок скорочення його природної основи – чисельності сільського населення в працездатному віці та зниження

життєвого потенціалу. Протягом 2000–2010 рр. кількість мешканців села зменшилася на 1,6 млн осіб, або на 10,2%. У зв'язку зі скороченням робочої сили у новостворених підприємствах, зменшенням штатних працівників, а також скороченням робочих місць у соціальній сфері, зайнятість у всіх сферах економічної діяльності на селі за 2000–2010 рр. зменшилася від 4,4 млн до 3,8 млн осіб, або на 13,6%. Як наслідок, відбувається подальший міграційний вплив сільської молоді у міста та далеке зарубіжжя. Рівень безробіття економічно активного населення у 2010 р. становив 7,1% загальної його кількості, у віці 15–49 років – 8,6% [7; с. 29]. Оплата праці в аграрній сфері продовжує бути найнижчою серед галузей економіки, загострюються проблеми бідності, знижується життєвий рівень селян. У структурі грошових доходів домогосподарств у сільській місцевості вона складає близько 39%, тоді як 59% сімейного бюджету у домогосподарствах селян витрачається на продовольчі товари. Фактичний рівень споживання харчових продуктів на душу населення в порівнянні з науково обґрунтованими нормами становить у середньому 63%. Фактично припинився розвиток соціальної інфраструктури села, скорочується обслуговування сільського населення соціальними послугами. Доступність сільського населення до послуг соціального спрямування з року в рік знижується, погіршується їх асортимент та якість. У 47,5% загальної кількості сіл відсутній обов'язковий для кожного села фельдшерський (фельдшерсько-акушерський) пункт. Лише 31,4% сіл забезпечені дитячими установами, школами – 46,6%, закладами клубного типу – 57,9%. Майже повністю відсутнє на селі побутове обслуговування. У переважній частині сільської поселенської мережі відсутні житлово-комунальні підприємства, інженерне забезпечення та благоустрій знаходиться на незадовільному рівні. Як наслідок, повністю втрачена привабливість проживання сільського населення, особливо молоді, у сільській місцевості [1; с. 63].

Європейська практика розвитку сільських територій вже давно дістала своє інституційне оформлення. З 1988 р. активно діє Європейська робоча група з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE). Для фінансування програм розвитку сільських територій створено такі інституції, як Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд (ESF), Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації та гарантій (EAGGF), Фонд фінансових інструментів підтримки рибальства (FIG) тощо. В Україні ж досі немає спеціалізованої установи, яка б спеціалізувалась на кредитуванні сільськогосподарського виробника. Сьогодні банки фінансують сільське господарство на загальних умовах, що, зважаючи на специфіку ведення цього бізнесу, є надто обтяжливим для позичальника. Важливою передумовою зростання добробуту сільських мешканців є також доступність споживчих кредитів, зокрема на будівництво

власного житла. Неможливість же залучення зовнішніх коштів призводить до подальшого падіння ефективності ведення сільського господарства та якості життя населення [3; с. 279].

Дія фінансового фактора охоплює бюджетний, інвестиційний та кредитний фактори. Бюджетний фактор передбачає закладення коштів у бюджети всіх рівнів на потреби розвитку сільських територій. Оскільки законодавчого визначення поняття сільських територій не існує, тому в бюджеті передбачаються видатки, насамперед на такі складові сільських територій, як соціальна сфера та сільське господарство. Теперішнє фінансування соціальної сфери села перебуває на надзвичайно низькому рівні, здійснюється точково без будь-яких програмних засад. Видатки на розвиток сільського господарства також не покривають існуючі потреби у фінансуванні. Світовий досвід регулювання розвитку сільського господарства засвідчує про високий рівень підтримки державою, яка проявляється не лише у послабленому оподаткуванні суб'єктів цієї діяльності, але й у дотаціях, субсидуванні чи відшкодуванні витрат на страхування сільськогосподарської діяльності. Зокрема, у країнах ЄС витрати товаровиробника, пов'язані з будівництвом та модернізацією сільськогосподарських комплексів, компенсуються до 70 % їх вартості за рахунок держави. Окрім цього, відсутність розробленої системи агрострахування робить ведення сільського господарства в Україні надзвичайно ризиковим і непривабливим для інвесторів [9; с. 46].

З метою більш повного використання потенціалу сільського господарства необхідно створити сприятливі умови, насамперед, для:

- функціонування на рівноправній економічній основі різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі;
- гармонізації інтересів власників, найманих працівників та сільських громад;
- формування конкурентоспроможних на внутрішньому та зовнішніх ринках виробничих структур;
- забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств на рівні 15-відсоткової норми, необхідної для забезпечення розширеного відтворення виробництва [4 ; с. 104].

Для досягнення стратегічних цілей з урахуванням визначеної мети передбачається:

- опрацювання та реалізація Національної програми демографічного розвитку села, органічного поєднання продуктивних сил, економічних відносин із соціально-економічним розвитком сільських територій;
- забезпечення моніторингу довкілля та постійного контролю за станом навколишнього природного середовища сільських територій, проведення періодичного суцільного обстеження соціально-економічного становища сільських населених пунктів;

– збільшення видатків Державного бюджету України на соціально-економічний розвиток сільських територій (в обсягах не менше 1 % валового внутрішнього продукту);

– оптимальне збалансування доходів і видатків державного і місцевих бюджетів, щорічне збільшення частки місцевих бюджетів у витратах зведеного бюджету через податкові надходження;

– залучення на добровільній основі коштів підприємств, установ та організацій для соціально-економічних розбудовчих процесів у сільській поселенській мережі;

– розробка Програми зайнятості з визначенням пріоритетних заходів щодо перерозподілу зайнятого населення на селі між різними галузями сільськогосподарського виробництва, трудонедостатніми та трудонадлишковими територіями;

– сприяння розвитку диверсифікації господарської діяльності на сільських територіях шляхом стимулювання підприємництва у виробничій та невиробничій галузях;

– розробка відповідної нормативно-правової бази, єдиних стандартів і нормативів соціального обслуговування, обґрунтування фінансового механізму та гарантій щорічної участі держави у соціальній розбудові сільських територій;

– забезпечення зростання рівня доходів сільського населення, в тому числі заробітної плати, до її середнього рівня в інших галузях економіки;

– впровадження стандартів безпеки продуктів харчування та сільськогосподарської продукції відповідно до стандартів ЄС, заохочення виробників у дотриманні цих стандартів;

– зміна законодавчо визначеного статусу членів особистих селянських господарств з метою стимулювання їх діяльності та залучення до системи загальнодержавного соціального і пенсійного страхування;

– впровадження здорового способу життя на селі, збереження та розвиток мережі загальної, професійної та позашкільної освіти, лікувально-оздоровчого і медичного, культурного та комунально-побутового обслуговування [3 ;с.256].

Реалізація стратегічних заходів забезпечить зменшення втрат сільського населення. За оптимістичним прогнозом до 2015 р. чисельність жителів села порівняно з 2010р. зменшиться на 340,8 тис. осіб, або на 2,7%, і становитиме 14,1 млн осіб. За песимістичним варіантом кількість жителів села зменшиться на 392,9 тис., або на 2,7%. До 2020 р. Чисельність селян за оптимістичним варіантом зменшиться на 663,0 тис., або на 4,6%, за песимістичним – скоротиться відповідно на 802,7 тис. і 5,6%. Питома вага осіб працездатного віку до 2015 р. за оптимістичним прогнозом зменшиться на 0,3 відсоткового пункту і становитиме 55,9% від загальної кількості сільського населення, а за песимістичним варіантом залишиться на рівні 2010 року. До 2020 р. частка осіб працездатного віку зменшиться на 1,9 відсоткового пункту і становитиме 54,3% (за оптимістичним варіантом),

та за песимістичним – зменшиться на 1,7 відсоткового пункту [6;с.235]. Кількість зайнятих у 2015 р. порівняно з 2010 р. Збільшиться на 4,3% (оптимістичний) і на 3% (песимістичний варіант). Оплата праці, грошові та загальні середньомісячні доходи з розрахунку на одне домогосподарство у 2015 р. збільшаться в 2 рази (оптимістичний прогноз), у 1,5–1,7 рази (песимістичний варіант). До 2020 р. за оптимістичним прогнозом ці показники зростуть у 2,8-3,3 та в 2,0–2,3 рази за песимістичним прогнозом. Реалізація заходів дасть змогу до 2015 р. поліпшити забезпеченість сільської поселенської мережі об'єктами соціальної інфраструктури за оптимістичним варіантом у середньому на 18%, за песимістичним варіантом – на 7 %. До 2020 р. Забезпеченість ними зросте за оптимістичним відповідно на 20% і за песимістичним прогнозом – на 15%. Відповідно розвиток сільських територій нині характеризується загостренням низки проблем, що потребують якнайшвидшого розв'язання.

Основними стратегічними цілями розвитку сільських територій є:

1. Покращення демографічної ситуації на селі - підвищення сумарного коефіцієнта народжуваності та зниження коефіцієнта смертності сільського населення до відповідного показника у міських поселеннях, зменшення природного убутку сільського, зменшення розриву між очікуваною тривалістю життя чоловіків і жінок у сільській місцевості.

2. Підвищення ефективності використання трудових ресурсів, рівня життя та соціального захисту населення - досягнення щорічного зростання продуктивності праці, збільшення кількості робочих місць у сільськогосподарських підприємствах, підвищення рівня оплати праці в сільському господарстві, підвищення доходів від продажу сільськогосподарської продукції.

3. Покращення соціального облаштування сільських населених пунктів - забезпечення сіл об'єктами соціальної інфраструктури згідно із соціальними стандартами і встановленими нормативами [5;с. 9].

ВИСНОВКИ

Державна політика сприяння розвитку сільських територій повинна враховувати наведені вище фактори, комплексна дія яких дасть змогу максимально повно реалізувати ресурсний потенціал території та забезпечити висхідний розвиток сільських територій. Подальший розвиток галузі, що є однією з найбільш важливих в економіці України, потребує якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчу безпеку держави.

Виконання цього завдання пов'язане із визначенням стратегічних орієнтирів розвитку сільського господарства, відповідно до яких буде здійснюватись державна політика щодо нормативно-правового, фінансово-економічного та іншого регулювання галузі. Ці орієнтири мають

враховувати необхідність реалізації базових програмних документів соціально-економічного розвитку країни. Ключовим є необхідність формування в Україні вже у найближчій перспективі інноваційної моделі розвитку сільського господарства, спроможної забезпечити

його стійке прискорене зростання. Стратегічні напрями передбачають визначення кількісних та якісних параметрів розвитку сільського господарства до 2020 року, а також основні заходи, через здійснення яких ці параметри будуть досягнуті.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – №4. – С. 74-85, №5. – С. 59-67
2. Губені Ю.Е. Концептуальні засади системної розбудови сільського розвитку / Ю.Е. Губені // Економіка АПК. – 2007. – №9. – С. 7-14
3. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрноо сектора економіки: монографія / Т.О.Зінчук. – Житомир : ДВНЗ «Державний агроєкологічний університет». 2008. – 384 с.
4. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
5. Павлов О. Політика сільського розвитку: сутність, складові, пріоритети [Текст] / О. Павлов // Вісник державної служби України. – 2006. – №1. – С. 6-11
6. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.; за ред акад. УААН Б.Й.Пасхавера; НАНУкраїни; Ін-т екон. та прогнозув. –К., 2009. – 432 с.
7. Стан сільського господарства у 2010 році. [Електронний ресурс]. – Доступний з
1) <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Черевко Г.В.. Зрівноважений розвиток сільських територій / Г.В.Черевко, Г.М.Черевко // Аграрна економіка. – Львів. Львівський нац. аграрний ун-т. – №1-2.Т.3. – С. 57-66.
9. Шубравська О.В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень [Текст] / О.В. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1.

Одержано 16.03.2013 р.